

Reactie en bijdrage van Nicolien Montessori

1. Hoe kijkt u aan tegen de relatie tussen een duurzame en solidaire economie en vrede? Deelt u de analyse van Piet Terhal en Greetje Witte-Rang?

Ik heb deze analyse met interesse gelezen en ik ben van mening dat er belangrijke punten aan de orde zijn gebracht. Ik ben er minder van overtuigd dat de economie *alleen* voor een oplossing van de crisis kan zorgen. Ik wil dit hier uitleggen en vervolgens bespreken hoe een geïntegreerde wetenschappelijke benadering in combinatie met nieuwe vormen van burgervorming, coalitievorming en dialoog zou kunnen helpen om de crisis daadkrachtig aan te pakken in de richting van duurzame *vernieuwing*. Ik ben van mening dat, om deze veelvoudige crisis het hoofd te bieden, er zicht moet zijn op enkele specifieke eigenschappen van wat de Engelsen noemen 'late modernity' (Chouliaraki and Fairclough 1999). Deze auteurs citeren een aantal hedendaagse denkers en hun visie op de hedendaagse maatschappij en de hedendaagse economie. Ik zal enkele voorbeelden noemen. David Harvey (1990) benadrukt de versnelde 'turnover time' van de economie: productie, consumptie gaan steeds sneller, hetgeen leidt tot stress op de werkvloer en in de economie. Maar deze *economische* ontwikkeling heeft *culturele* consequenties: mensen en menselijke processen worden ook vluchtiger en dit heeft invloed op het niveau van normen en waarden, echtscheidingen, (gebrek aan) gehechtheid, gebouwen, locaties (flex werken), en manieren van doen en zijn. Giddens ziet 'late modernity' o.a. in termen van 'time-space distantiation' via de elektronische media, het geen leidt tot de ontkoppeling van maatschappelijke relaties van hun tijd, plaats en context (door media, vliegtuigen, etc) die dan elders weer op een andere manier gesitueerd worden. Het gevolg is ook weer *maatschappelijk* te voelen: mensen nemen kennis van meer levensstijlen en levenspatronen, hebben meer keuzemogelijkheden dan vroeger en moeten gaan nadenken over het invullen van rollen (ouder of partner zijn) die voorheen meer vastlagen. Habermas benadrukt de rationalisering, individualisering, fragmentatie en commercialisering in de maatschappij en de koloniserende invloed van systemen in het privé-leven van mensen. Gevolg is dat burgers nu 'clients' of 'consumenten' worden, sociale netwerken afbrokkelen, etc. In zijn optiek ligt hier werk te doen voor (nieuwe) sociale bewegingen^[1]. Naast deze beperkte selectie van de door Chouliaraki en Fairclough (1999: 74-97) genoemde verschijnselen zou ik er nog twee willen noemen: a) de netwerk-maatschappij zoals beschreven door onder meer Castells (1999) en Hajer en Wagenaar (2003). b) het daarmee verwante en ook door Hans Opschoor genoemde verschijnsel 'governance'. Zonder verder te veel op deze begrippen in te willen gaan, stel ik op grond van het voorgaande de volgende vragen: 1) kan de huidige crisis wel vanuit bestaande instellingen worden opgelost? 2) Hoe zit het met het verband tussen economie en politiek? Kunnen politieke leiders de nodige economische maatregelen treffen als zij vaak zichtbaar in een spagaat komen tussen de wens om politieke keuzes te maken en de wens om herkozen te worden. De rol van de media en de ontwikkeling van burger tot consument maken dit tot een moeizaam proces. 3) Kan er een economisch model worden ontwikkeld dat zal bestaan uit een gezonde dynamiek tussen lokale en globale economieën zodat deze elkaar versterken? 4) Hoe dienen de markteconomie en de staat zich tot elkaar te verhouden? Wat mag/moet de staat doen? Welke controlemechanismen zijn er om de vrije markteconomie niet te laten ontsporen?

2. Aan welke van de specifieke punten uit de notitie (of anderszins) zou u prioriteit willen geven met het oog op verder onderzoek, gesprek, bezinning en actie? Doel daarbij zou kunnen zijn de versterking van maatschappelijk draagvlak voor een beleid, dat gericht is op een positieve synergie tussen vrede, duurzaamheid en solidariteit.

Ik zou prioriteit willen geven aan een project voor maatschappelijke vernieuwing. Dit sluit aan bij het geciteerde artikel van Harald Welzer en de zorg om een politieke gemeenschap die zingeving uit economie en consumptie haalt, en nu in feite een politieke eenheid zou moeten vormen met een gedeeld programma. Het sluit aan bij de al in het door Hans Opschoor geciteerde Brundtlandrapport: de taak om investeringspatronen en instituties te herzien (en even later noemt hij de benodigde herziening van de VN!). Voor mij zou de prioriteit liggen bij een nieuwe burgerbeweging die zich los weet te maken van de door deze economie opgelegde rol als consument naar een nieuwe vorm van kritisch, mede-verantwoordelijk burgerschap. Als het gaat om het formuleren van een visie waar wij over 15 jaar willen staan (en welke natuurlijke en andere bronnen wij dan gegarandeerd willen hebben voor volgende generaties) zal het nodig zijn dat de burger uit zijn rol van consument stapt en gaat meedenken en –doen aan het publieke proces. In dit opzicht deel ik minder de analyse van Terhal en Witte-Rang. Hun oplossingen zijn belangrijk genoeg, maar ik deel niet de mening dat economische vernieuwing alleen voor een oplossing kan zorgen. Wie gaat die distributie regelen? Hoe wordt de onder- en de bovengrens mondiaal geregeld? Wie moet dat doen? Hierbij komt mijn tweede prioriteit naar voren: ik denk dat we af moeten zien te komen van een economisch model dat het maatschappelijk (en in toenemende mate) het persoonlijke leven domineert en bepaalt. Sociale innovatie zou voor mij inhouden het principe van de ‘triple bottom line^[iii]’ doorgevoerd in de hele maatschappij en in alle instituties. Mijn zorg sluit tevens aan bij het derde punt van Hans Opschoor: de groei drang en de groei dwang van de huidige economie. Ik denk dat de urgentie ligt bij het vinden van een *alternatief* voor de huidige vrije markteconomie en het doorbreken van de hegemonie van deze, m.i. uiterst gevaarlijke vorm van kapitalisme. Ik denk alleen dat het nooit gaat lukken als burgers wachten tot instellingen ‘de crisis oplossen’: immers, de instellingen zelf zijn aan innovatie toe. Burgers zullen hun verantwoordelijkheid moeten nemen, niet alleen door bereid te zijn om offers te dragen, de broekriem aan te trekken. Nee, door actief mee te doen, pressie uit te oefenen, zich niet langer laten reduceren tot cliënten, consumenten, of speelballen van de huidige economie. Naast burgerschap denk ik dat de moderne sociale wetenschappen hier ook een specifieke rol in kunnen spelen. Sinds de jaren ’80, en onder de sterke invloed van Michel Foucault hebben zich de poststructuralistische wetenschappen ontwikkeld, zoals bijvoorbeeld kritisch discours analyse, dat zich concentreert op de rol die taal (semiotiek, inclusief film, beeld, geluid) heeft op het handhaven of aanvechten van asymmetrische machtsverhoudingen. Doel van deze discipline is om de ideologische werking van taal bloot te leggen ten gunste van de emancipatie van maatschappelijk zwakke groepen. Een voordeel is bovendien de specialisatie in multi- of transdisciplinair^[iiii] onderzoek, de analyse op verschillende abstractie niveaus, en de combinatie van macro- en microtheorieën waardoor het concrete situaties in beeld kan brengen en deze in verband brengt met grote theorieën (Montesano Montessori 2009). Een krachtige eigenschap is bovendien dat impliciet in sommige onderzoeksmodellen (Chouliarakis en Fairclough 1999:60) het formuleren van een maatschappelijk alternatief is. Door het denken in termen van *imaginaries* en het erkennen van narratieven (bijv. over nieuwe maatschappelijke orden) als een potentieel begin van maatschappelijke vernieuwing en verandering, kan deze wetenschappelijke benadering zeker een rol spelen in processen van innovatie, zeker in combinatie met andere vormen van praktijkgericht of participatief onderzoek (Montesano Montessori 2009).

3. Vraagt de huidige economische crisis niet om een gezamenlijke aanpak? Op welke punten kunnen we overeenstemming bereiken, coalities vormen en gezamenlijke beleidsvoorstellen lanceren? Zou de vredesbeweging willen deelnemen aan een brede

coalitie voor een duurzame en solidaire economie? Vanuit de wetenschap is het in dit verband interessant om het gedachtegoed van Antonio Gramsci (1891-1937) naar voren te halen. Gramsci ontkennde het klassiek Marxistische idee dat de economie de ideologie bepaalt. Hij betoogde dat individuen, met name intellectuelen van de ideologie van hun tijd bepalen. Hegemonie of macht wordt niet alleen door geweld gekregen, maar ook door consensus. Intellectuelen die invloed op hun tijd willen uitoefenen zullen zorgen dat zij volgelingen krijgen om zo een nieuwe ‘collectieve wil’ te formuleren. Deze impact op de burgermaatschappij en het streven om hun wil te bepalen en zo een nieuw ‘historisch blok’ te vormen, werd door Gramsci betiteld als een ‘war of position’ [iv] Gramsci is, in elk geval in Latijns Amerika, van grote invloed geweest op de vorming van sociale bewegingen. In de huidige crisis, in de huidige grootschalige, anonieme maatschappij is het van groot belang om ons als burgers bewust te blijven van het feit dat de maatschappij open staat voor veranderingen en dat er andere mogelijkheden zijn dan een door de economie (economische groei, crisis, beurskoersen, werkloosheidscijfers) gereguleerde maatschappij. Andere waarden kunnen ook een belangrijke boventoon gaan voeren. Als we een evenwichtiger en duurzamere maatschappij willen, zullen we daarvoor moeten gaan staan, gemeenschappelijke visie moeten vormen en daar naar toe leven. Een van de problemen van ‘links’ en de nieuwe sociale bewegingen (zie noot 1) is dat zij gefragmenteerd zijn en gericht op hun eigen doel. Het zou goed zijn om te bewerkstelligen dat deze bewegingen, met behoud van hun eigen doelen, zich *gezamenlijk* zouden gaan inzetten voor een nieuwe maatschappij en voor een alternatief economisch-maatschappelijk model waarin *naast* economische doelen ook (inter)menselijke en ecologische belangen een zware rol spelen zodat deze niet langer meer ondergeschikt worden gemaakt aan de grillen van de markt. Naast de mobilisering van sociale bewegingen, NGOs en dergelijke, is er in dit opzicht nog een ander fenomeen dat grote aandacht verdient. Dit heeft te maken met de vorming van heterogene netwerken om maatschappelijke problemen aan te pakken. Voorbeelden hiervan worden beschreven in Hajer en Wagenaar (2003). Bijv., om in Californië een milieuprobleem met water op te lossen, werden naast beleidsmakers ook vissers, buurtbewoners, wetenschappers bij de discussies over het probleem werden betrokken (Innes and Booher (2003). Niet alleen werkte de heterogeniteit goed in de zin dat vissers lokale informatie brachten die wetenschappers niet kenden en het uiteindelijke beleid breed draagvlak had, maar ook de gehanteerde ‘collaborative dialogue’. Dit is een vorm van dialoog waarbij deelnemers niet proberen elkaars standpunt van tafel te vegen. Het is daarentegen een coöperatieve vorm van dialoog die uit verschillende fasen bestaat. Eerst verwoorden de deelnemers hun standpunten terwijl ze actief naar elkaar luisteren. Vervolgens volgt een ronde of iedereen alles goed heeft begrepen. Daarna gaat men op zoek naar mogelijke oplossingen waarin zoveel mogelijk de verschillende belangen worden meegenomen. Tot slot volgt een beslissing (zie ook Isaacs 1999). De voordelen zijn dat a) alle deelnemers zich volwaardig kunnen uitspreken; b) dat de deelnemers gedeelde betekenissen leren te formuleren; c) de ontwikkeling van nieuwe heuristiek (Innes and Booher 2003). Isaacs (1999) heeft het bovendien over de formulering van nieuwe contexten die ook nieuwe en niet voorziene oplossingen mogelijk maakt die in de oude context ondenkbaar en onmogelijk zouden zijn geweest. Overigens, als dit programma van maatschappelijke vernieuwing moet gaan om de emancipatie van de burger ten opzichte van de markt(economie) zou ik deze bijdrage met een laatste vraag willen afsluiten: Is het wel zo logisch dat wij de huidige crisis en de zich opstapelende staatsschuld gelaten over ons heen laten komen? Is het niet mogelijk om instellingen en personen die aantoonbaar onverantwoord hebben gehandeld (producten verkochten die zij zelf niet snapten, uitdelen en ontvangen van torenhoge bonussen na notoir slecht presteren, onverantwoord bankbeleid) alsnog te berechten? Hoe deugdzaam is het discours ‘dat zij niet buiten de wet handelden?’. Stelde de vrije markteconomie bankiers echt vrij van het moeten nemen van hun maatschappelijke verantwoordelijkheid terwijl zij wel maatschappelijke diensten vertegenwoordigden? Gaan wij schouderophalend voorbij dat op deze wijze niet alleen een credietcrisis is ontketend maar ook een duurzaam gebrek aan vertrouwen in een sector die

uitsluitend op vertrouwen gebaseerd kan zijn?

Noten:

[i] Nieuwe sociale bewegingen zijn vaak vooral op de verdediging van een identiteit (gays, vrouwen, blacks, groenen) gericht en op het handhaven van *culturele* en *maatschappelijke* waarden en verschillen daarin van traditionele sociale bewegingen die klasse-georiënteerd waren (boeren, vakbonden) en gericht waren op het bevechten van *materiële* doelen.

[ii] Combinatie van sociale, ecologische en economische doelen, ook wel bekend als ‘people, planet, profit’.

[iii] Multi-disciplinair onderzoek combineert verschillende disciplines zoals bijv. economie, sociologie, politicologie om vanuit verschillende disciplines naar een zelfde maatschappelijk probleem te kunnen kijken en zo de complexiteit van de werkelijkheid beter te kunnen begrijpen. Transdisciplinair onderzoek gaat verder doordat categorieën vanuit de ene discipline worden geïntegreerd met categorieën uit een andere discipline. Zo heeft Fairclough (2003) taalkundige begrippen nauw verweven met sociologische concepten.

[iv] Deze ‘war of position’ stond tegenover de ‘war of manoeuvre’. De eerste gaat om de ideologische mobilisering van ‘civil society’; de tweede is een traditionele oorlog die te vuur en te wapen bevochten wordt (Gramsci 1971).

Literatuur:

Castells, M., (2000, 2nd ed.), *The Rise of the Network Society*, Oxford: Blackwell.

Chouliaraki, L. & Fairclough, N. (1999). *Discourse in Late Modernity. Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: University Press.

Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*, London: Routledge.

Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*, New York: International Publishers.

Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action. Reason and the Rationalization of Society* (vol.1), Boston: Beacon Press

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Oxford: Blackwell.

Innes, J. E., Booher, D. E. (2003). “Collaborative policymaking: governance through dialogue”, in: Hajer M. en Wagenaar H. (eds), pp. 33-59.

Hajer, M. en Wagenaar, H. (eds). (2003). *Deliberative Policy Analysis. Understanding Governance in the Network Society*, Cambridge: University Press.

Isaacs, W. (1999). *Dialogue and the Art of Thinking Together. A Pioneering Approach to Communicating in Business and in Life*, New York: Doubleday.

Montesano Montessori, N. (2009). *A discursive analysis of a struggle for hegemony in Mexico. The Zapatista movement versus President Salinas de Gortari*, Saarbrücken: VDM Verlag.